

Y.B.SƏMƏDOV

*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent***Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası**

(Bakı şəh., F.Xoyski pr., 98)

TƏLİM PROSESİNİN QURULUŞUNA DAİR*Açar sözlər: təlim prosesi, hərəkət fəaliyyəti, tədris, vasitə, vərdiş**Ключевые слова: процесс обучения, двигательное действие, учеба, средство, навык.**Key words: teaching process, activity method, teaching method, practice*

Təlim, təlim prosesi haqqında orta əsrlərdən üzü bəri bütün inkişaf etmiş ölkələrdə filosof və pedaqoqlar qiymətli fikirlər söyləmişlər.

İohan Fridrix Herbart (1776-1841) təlimin üç növünü dəyərləndirirdi: təsviri, təhlili, tərkibi. Onun nöqteyi-nəzərinə, təsvir və təhlili təlim, əsasən, aşağı (ibtidai) siniflərdə, tərkibi təlim isə yuxarı siniflərdə təşkil edilməlidir. Təlim prosesi həm də qeyd olunan növlərin vəhdətinə nail olmalıdır (1, s.70).

İnsanın həyatında hərəkət fəaliyyətinin mühüm rolu vardır. Hərəkət fəaliyyəti təlim prosesində müəllimin rəhbərliyi ilə həyata keçirilir. Hərəkət fəaliyyəti hərəkət bacarığı və vərdişlərin hesabına idarə olunur.

Professor Ə.Ə.Ağayev bu xüsusda yazmışdır: “Təlim prosesi elmin son nəəliyyətləri olan bilikləri uşaqlara öyrədir, onlarda praktik bacarıq və vərdişlər formalaşdırır, onları həyata hazırlayır, şəxsiyyəti vətəndaş olaraq yetişdirir.

Təlim fəaliyyətinin, öyrətmə və öyrənmənin məqsədi, vəzifələri çevik dəyişmələrə məruz qalmamış, məzmunu, metod və vasitələri yeniləşən dövrün, inkişafın tələbinə uyğun olaraq zaman-zaman təkmilləşmiş və yeniləşmişdir. Bütün bu yeniləşmələr elmi-nəzəri əsaslarla olmuşdur” (2, s.47).

Təlim və fiziki tərbiyə prosesi tərbiyəedici səciyyə daşıyır.

“Təlim prosesini öyrəniləcək materialı (hərəkətin düzgün icrasının mənimsənilməsi) dəfələrlə təkrarlamaqdan həyata keçirmək qeyri-mümkündür” (3. S.16).

Hərəkət fəaliyyətin müvəffəqiyyətli mənimsənilməsinin ilkin şərtləri. Birinci şərt – şagirdin bu və ya digər fiziki keyfiyyətlərin (qüvvə, sürət, dözümlülük, cəldlik, elastiklik) təzahürlərini tələb edən hərəkətlərin öyrənilməsinə fiziki hazırlığın olmasıdır.

İpə dırmanmağı, şpaqata oturmağı, oyunda topun qəbul edilməsini qüvvənin, sürətin, elastikliyin, cəldliyin lazımi səviyyədə inkişaf etdiyi şərti ilə öyrənmək olar.

Hərəkətin mənimsənilməsinə başladığında əldə edilmiş lazımi fiziki keyfiyyətlərin səviyyəsinə test tapşırıqların köməyi ilə nəzarət edirlər.

İkinci şərt – hərəkətin yerinə yetirilməsi təcrübəsinin olmasıdır. Əvvəllər əldə edilmiş hərəkət bacarıqların, vərdişlərin fondu nə qədər zəngin olsa, yeni hərəkətin öyrənilməsi daha sürətli və heç bir çətinlik olmadan həyata keçiriləcək, çünki şagird əvvəlki hərəkət təcrübəsinə arxalana biləcəkdir. Hərəkətverici təsəvvürlər artdıqca hərəkət təcrübəsi formalaşır və uzunmüddətli yaddaşda həkk olunur.

Şagirdin hərəkət təcrübəsi yetərinə olmadıqda müəllim məşğul olan üçün əlçatan olan elə hərəkətləri təqdim etməlidir ki, onlar hərəkət fəaliyyəti haqqında lazım olan təsəvvürün yaradılmasına imkan versinlər.

Üçüncü şərt – psixi hazırlıq. Onun əsasını tədris fəaliyyətinin motivasiyası və fərdi məsələlərin ardıcılıqla həll olunmasını tələb edən məqsədin qoyulması olmalıdır.

Məqsədə nail olmaq fikri tədrisin dominant motivasiyası olduqda tədris müvəffəqiyyətli hesab edilir. Şagirdin müvafiq fəaliyyətə cəlb edilməsi motivasiyanın formalaşmasının əsas şərtidir.

Müəllim tədris fəaliyyətinin müsbət motivlərini stimullaşdırmalıdır. Buna tədris prosesinin düşünülmüş təşkili ilə, şagirdlərin tədris intizamına qoyulan dəqiq və ardıcıl olaraq həyata keçirilən tələblər sisteminin hesabına nail olmaq olar.

Hərəkət fəaliyyətinə sahib olmağa psixi hazırlıq iradi keyfiyyətlərin inkişaf səviyyəsi ilə də müəyyən edilir, xüsusilə də, fəaliyyət risk ilə və ya digər olduqca mühüm olan psixi çətinliklərlə əlaqədar olduqda (akrobatik tullanmalar və suya tullanma, tramlindən xizəklə tullanma, xizəklə sürətli eniş və s.).

Yalnız şagirdin yeni hərəkətin mənimsənilməsinə hazır olduğunu gördükdən sonra müəllim yeni hərəkəti öyrətməyə başlaya bilər. Öyrənilən hərəkətin koordinasiya çətinliyindən, şagirdin fiziki və psixi hazırlığına qoyulan tələblərin səviyyəsindən asılı olaraq tədris dövrünün müddəti fərqli olur.

Təlim prosesinin quruluşunda üç mərhələni qeyd etmək olar (cədvəl 1). Lakin bu, hərəkət fəaliyyətinin ancaq ümumi sxemidir.

Cədvəl 1.

Hərəkət fəaliyyətinin öyrənilməsi prosesinin strukturu

Mərhələ	Mərhələnin adı	Məqsəd
I	Hərəkət fəaliyyət haqqında təsəvvürün yaradılması. İlk öyrənmə	İcra olunacaq hərəkətin modelinin yaradılması. Hərəkət bacarığın formalaşması
II	Dərinləşdirilmiş öyrənmə	Hərəkət vərdişin formalaşması
III	Hərəkət bacarığın möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi	Yüksək səviyyəli hərəkət vərdişinin formalaşması, yəni dəyişən şəraitdə hərəkət vərdişinin reallaşdırılması, onun variativliyinin təmin edilməsi

Öyrənilən hərəkət fəaliyyətindən, qoyulan məqsədlərdən və məşqolunların kontingentindən asılı olaraq məşqolunmanın strukturu dəqiqləşdirilir. Bəzi hallarda təlim ilk iki mərhələdə başa çatır (bu məşğələ əsas məşğələyə gətirəndirsə). Digər hallarda bütün etaplar mövcuddur. Fiziki tərbiyə prosesindəki təkmilləşdirmə mərhələsi böyük məna kəsb edir.

İlkin öyrənilmə mərhələsində məqsəd kimi hərəkət fəaliyyəti haqqında təsəvvürün yaradılması, uşaqlarda hərəkətini icra etmək bacarığının formalaşması qoyulur.

Müəyyən məsələlərin ardıcıl olaraq həll olunması yolu ilə bu məqsədə nail olmaq mümkündür:

- təlim prosesinin məqsədinin dərk edilməsi;
- yanarmış təsəvvürün düzgünlüyünün yoxlanılması;
- yaradılmış anlayışın düzəldilməsi;
- fiziki fəaliyyətin elementlərinin və onun hissələrinin əldə edilməsi;
- fiziki fəaliyyətin tam yerinə yetirilməsi;
- xətalardan aradan qaldırılması.

Təsəvvürü yaratmaq algoritmi

- Məqsədli tapşırıq.
- Maraq yaratmaq məqsədi ilə və onu mənimsəmək arzusunun yaratmaq üçün qaydaların ilkin olaraq göstərilməsi.
- Təkrar göstərmək. Hərəkətlər ləng, hissə-hissə, texnikanın ayrı-ayrı elementlərində dayanaraq texniki təlim vasitələrindən (TTV) istifadə edilməsi ilə təqdim edilə bilər.
- Sorğu-sual yolu ilə yanarmış təsəvvürün düzgünlüyünün yoxlanılması.
- Hərəkət fəaliyyətinin texnikasının izah edilməsi və dəqiqləşdirilməsi yolu ilə yaradılmış təsəvvürün düzgünlüyünün düzəldilməsi.

Təcrübə və müqayisə əsasında şagirdlərdə icra olunacaq məşğələ haqqında anlayış, təsəvvür və gələcək hərəkət modeli haqqında fikir yaranır.

Öyrənilən məsələnin dərk edilməsi, hərəkətin texnikası haqqında təsəvvürün yaradılması və onun mənimsənilməsinə münasibət, söz metodlarının və vizual qavramadan geniş istifadəsi ilə həyata keçirilir. Yuxarıdakı vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həllinin təmin edilməsi üsullarının seçilməsi, hərəkət fəaliyyətinin mürəkkəbliyi və məşq edənin onların mənimsənilməsində hazırlığının səviyyəsi ilə şərtləndirilir. Bəzi hallarda texnikanın şifahi təsviri ilə məhdudlaşmaq olarsa, digərlərində isə izahat, təsviri nümayiş və ya tədris, əyani vasitələrin nümayişi ilə müşayiət edilməlidir. Bu zaman həmişə yadda saxlamaq lazımdır ki, fiziki hərəkətlər nə qədər mürəkkəb olsalar da, onlar haqqında bir fikir yaratmaq üçün istifadə olunan vasitə və üsullardan daha geniş istifadə olunmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. Pedaqogika: Orta ixtisas məktəbləri üçün dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2010, 344 s.
2. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi: ənənə və müasirlik, Bakı: Adiloğlu, 2006, 138 s.
3. Novruzov D.F. Güləşmə: Ali məktəblər üçün dərslik və dərs vəsaitləri seriyasından. Bakı: Maarif, 1992. 328 s.

Я.Б.Самедов

О структуре процесса обучения

Резюме

В статье рассматривается предпосылки успешного усвоения двигательного действия в процессе обучения. Также дана схема трёхэтапного двигательного действия в структуре процесса обучения. В статье рассказывается о том, как создается представление о двигательном действии в начальном этапе разучивания и формируется умение выполнения действия у детей.

Y.B.Samadov

According to the structure of effective teaching process

Summary

The necessity initial terms of effective teaching activity method are commented in the article in detail. Three stages of teaching process structure are given through the use of general charts and make teaching process more interesting. In the initial stage of teaching process, the major aim is to determine an experimental study of implementation of childrens skill learning method.

Rəyçi: prof. Q.M.Cəfərov

Redaksiyaya daxil olub: 24.01.2022